

УДК 069.535:94]:739.7](477.81)
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2021/4.43>

Лісіна С.О.

Національний університет «Львівська політехніка»

Ларіонова С.

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗБРОЇ В МУЗЕЙНІЙ ЕКСПОЗИЦІЇ ДУБЕНСЬКОГО ЗАМКУ

У роботі охарактеризовано принцип створення експозиційної зали для історико-культурного заповідника в місті Дубні. Дослідження полягає у вивченні й аналізі досвіду створення виставкових експозицій. Подається опис розкопаних матеріалів зброї та унікальних предметів із реєстру 1616 року. Чималий музейний фонд дає можливість включити до експозиції шаблі, ножі, кортики, гвинтівки, рушниці, пристрої для чищення й догляду за ними; гармати й елементи військового одягу. Дослідження клинкової зброї здійснено на основі комплексного аналізу праць сучасних учених: О. Богданової [1], Р. Маньковської [5], Т. Сафонової [10], В. Северина [11; 12], Ю. Тітінюка [13], Д. Тоїчкіна [14; 15], О. Яковця [17; 18] та інших, а також використано археологічні знахідки клинкової зброї, що зберігаються у фондах музею. Дійсні зразки середньовічного озброєння є особливо важливими з погляду представлення інформації про конкретні типи зброї, їх конструктивні особливості, механіко-кінематичні характеристики, технічні параметри. Особливе зацікавлення викликають екземпляри клинкової зброї, що мають написи, клейма, знаки, вивчення яких дало змогу уявити картину воєнного мистецтва. Створення експозиційних залів зброї дасть можливість розмістити предмети з фондових збірок, а також 3D конструкції предметів із реєстру 1616 року. Сучасні музейні експозиції повинні формуватися як синтез наукового, технічного та художнього усвідомлення явищ сучасності. Результати розвитку музейної комунікації підтверджують, що музейні експозиції, колекції є не лише невичерпним джерелом для дослідницької діяльності, а і важливим засобом духовного розвитку суспільства. Це дослідження допоможе створити новий підхід до розробки експозицій зброї та оновлення наявних виставок.

Ключові слова: предмети озброєння, військове спорядження, зброя, Дубенський замок, музейна експозиція.

Постановка проблеми. Створення й оновлення експозиції предметів зброї є одним зі складників музейної роботи. У кожному музеї, таких як історичний чи краєзнавчий, представлені зразки зброї є лише доповненням інших тематичних експозицій. Винятком є тільки експозиції, де зброя входить до інтер'єру замку, палацу чи арсеналу. Відвідувач музею, як правило, не сприймає старовинну зброю або звертає увагу тільки на парадну. Досить мало достатньо повних зібрань зброї та обладунків у музеях світу, спеціалізовані експозиції відбуваються рідко, хоча в музейних фондах знаходяться справжні витвори мистецтва зброярів.

Основним принципом організації музейної експозиції є її цілісність – гармонійна єдність художньо-образного, функціонального, конструктивно-технічного й економічного аспектів, що організує музейні предмети за їх інформативними та атрактивними змістовими ознаками.

Сучасні музейні експозиції формуються як синтез наукового, технічного й художнього усвідомлення явищ сучасності. Матеріал в експозиції може групуватися по-різному [11, с. 3–4]. Сучасна практика музейної експозиції включає велику кількість різноманітних підходів і принципів в організації експозиційних рішень, від простих до багатограних систем концептного дизайну, побудови експозиційного середовища. Це допоможе в створенні нових проектів, також дасть змогу створювати інноваційні методи для покращення роботи музею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розв'язання проблеми експозиції зброї вагоме значення мають наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених. До проблем формування музейної експозиції зверталися такі сучасні вчені, як О. Богданова [1], Р. Маньковська [5], Т. Сафонова [10], В. Северин [11; 12], Ю. Тітінюк [13], О. Яковець [17; 18] та інші. Окремі аспекти характеристики

зброї висвітлено в роботах Б. Гринчишина [2], Е. Окшотта [8] та Д. Тоїчка [14; 15]. Для актуалізації поставленої проблеми також проаналізовано експозиції музею Визвольної боротьби України в місті Львові.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у вивченні й аналізі досвіду створення експозиційних залів. Саме дослідження допоможе створити новий підхід для розробки експозицій зброї та оновлення наявних виставок.

Актуальність дослідження полягає в тому, що останнім часом усе більшу увагу туристів у всьому світі привертають середньовічні замки. Не є винятком й Україна, зокрема її західний регіон – Волинь. Особливе місце серед замків займає Дубенський замок, який за стан його збереження й красу архітектурних форм образно зараховують до одного із «семи чудес» України. У зв'язку із цим актуальним видається ґрунтовне дослідження одного з видів експонатів цього замку, а саме зброї, що дає розширення знань у контексті висвітлення сторінок історії Дубенського замку та його популяризації як сучасного державного історико-культурного заповідника в місті Дубні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Містечко Дубно – складова частина історичного й етнографічного Волинського Полісся, що належить до найдавніших поселень нашої землі. У минулому воно відоме як важливий релігійний і культурно-освітній осередок краю. Дубенський замок виник як фортеця у X ст. Але датою спорудження Дубенського замку вважається 1492 рік, коли його було зведено князем Костянтином Острозьким. Замковий комплекс об'єднує палаци князів Острозьких, Любомирських, надбрамний корпус, оборонний рів, два бастіони зі сторожовими вежами та казематами, створені за проектом французького інженера Воблана [3]. Сьогодні це Державний історико-культурний заповідник м. Дубна.

Експозиційна діяльність – це один з основних напрямів діяльності музею та музейної комунікації, а також база для реалізації культурно-освітньої діяльності музею [17, с. 147]. Експозиційний матеріал музейної виставки може групуватися по-різному, тобто науково обґрунтований зміст виставки впливає зі вмісту експозиційного матеріалу. Також експозиційний матеріал може бути поділений на декілька окремих видів матеріалів, що включатимуть матеріали за хронологією; за категоріями (у цьому випадку вогнепальна та холодна зброя); реконструкції зброї та предметів військового спорядження; мистецька частина (кар-

тини, твори мистецтва тощо); створення діаграм із сюжетами битв і їх аналізом; аналіз ефективності зброї; географічні схеми (місця походження зброї, території на яких відбувалися битви, до яких були причетні власники замку: Острозькі, Любомирські, Сангушко та інші). Ще одним із супутніх заходів цього проекту може бути проведення майстер класу з виплавки та прикрашання зброї.

Окремим варіантом є створення ансамблевої експозиції. У таких експозиціях прикладом можуть бути історичні інтер'єри. Одиницею ансамблевого комплексу є експозиційний комплекс, який зберігає або відтворює середовище існування музейних предметів, таких як зброя, військовий одяг, предмети спорядження тощо. У такому комплексі відтворюються реальні або ж типові зв'язки між предметами. З ансамблевим комплексом гармонійними були б і ландшафтні експозиції, котрі відтворювали б взаємозв'язки та взаємозалежність природних компонентів [7, с. 157]. Оскільки музей має велику територію, то доцільним було б створення реконструкції лицарських боїв.

Отже, зброя або застаріле озброєння – узагальнена назва знарядь, які використовуються в процесі ведення збройної боротьби з метою нанесення ушкоджень, матеріальних утрат супротивникові, його ліквідації, поразки. У науках – військовій історії, археології, зброєзнавстві, історії мистецтва – розглядають як речове історичне джерело й характеризують як спеціалізований інструмент ведення бою, призначений для нападу або захисту [14]. Зброя також є носієм історичної інформації, необхідної при вивченні рівня розвитку суспільства, його матеріальної та духовної культури, соціально-економічних і політичних відносин.

Чималий музейний фонд Дубенського замку включає такі різновиди зброї, як холодна зброя, металеві зброя, вогнепальна зброя, дає можливість включити до експозиції шаблі, ножі, кортики, гвинтівки, рушниці, пристрої для чищення та догляду за ними; гармати й елементи військового одягу. Створення експозиційних залів дасть можливість розмістити предмети з фондів збірок, а також 3D конструкції предметів з реєстру 1616 року [9].

Зал перший може представляти холодну зброю за 2 підгрупами: 1. фондів предмети; 2. 3D конструкції предметів з реєстру 1616 року. Друга зала буде належати вогнепальній зброї з групами: 1. пістолі; 2. гвинтівки.

Характеризуючи сокири бронзового віку першої фондової підгрупи, варто зазначити, що

кам'яні знаряддя праці, знайдені в околицях Дубна, засвідчують проживання людини на цих теренах ще в сиву давнину [6].

Бронзовий вік (IV–III тис. до н.е.) по всій Україні залишив по собі кам'яні свердлені сокири – молоти. Велика їх кількість знайдена й на території Дубенського району. Особливо багато їх у басейнах річок Ікви, Стубли, Усті. Сокири розкидані й в інших місцях. Знаходять їх на Волині, у селах Берег, Будяки, у Дубні (у ставку), на городищі в Листвині, у Мирогощі (на полі, у селах Липа (урочище)).

Найбільш простими за формою є сокири клиновидного типу (знайдені на Волині, у селах Листвин і Мирогоща-2). Є два підтипи: з прямою та округлою обушковою частиною. Такі сокири виробляли ще за часів трипільської культури, городоцько-здовбицької та інших культур шнурової кераміки, продовжували виробляти аж до ранньозалізного віку. Другий тип – усічено-ромбічні. Ці екземпляри можна пов'язати із тшинецько-комарівською культурою, деякі – зі стжижівською. Такі сокири зустрічаються й у Кременецькому районі [2, с. 77]. Лезо в сокир-молотів різне: в одних – плавно розширене, в інших – різко, одні – шліфовані, інші – ні. Особливо цікавими в експозиції є знахідки напівфабрикатів і відходів виробництва. Сліди майстерень з виготовлення сокир є біля с. Листвин. Тут, окрім уламка клинкоподібної сокири, знайдено циліндричний камінь – висвердлиш, що залишився після свердління трубковим свердлом, і заготовку, забраковану через домішок у камені іншої породи й перетворену на прив'язаний молоток. Такий же висвердлиш – і біля с. Липа. Залишки майстерень крем'яних виробів виявлено й біля с. Майдан. Поблизу с. Мирогощі знайдено заготовку кам'яної булави з незакінченим отвором. Це рідкісні вироби з каменю, на Дубенщині – це перший екземпляр, до того ж – заготовка, що свідчить про вміння виготовляти кам'яні булави [2, с. 78]. Виробництво кам'яних свердлених знарядь на Дубенщині – це відкриття. У нашій місцевості немає покладів такого каменю, отже, місцеве населення отримувало його шляхом обміну (зразки дуже різноманітні за кольором і зернистістю).

Невеликі сокири з Волині та Мирогощі-2, довжина леза яких не більше 10 см, слугували, очевидно, як ударна чи метална зброя. Екземпляр такої сокири знаходиться в колекції ЗНЗ № 6 (розкопні матеріали). Сокири більші (10–20 см) використовувалися для рубання дров, розколю-

вання, деякі з них підправлялися, шліфувалися, а уламки використовувалися як ковадла для обробки каменю.

Бурхливий розвиток холодної зброї почався, коли люди навчилися добувати й обробляти метали, її розвиток характеризується ускладненням і вдосконаленням наявних форм і технологічних процесів виготовлення [14]. Ковальство здавна відоме багатьом народам світу. Холодне кування самородних золота, срібла, міді, а також метеоритного заліза було відоме в Єгипті й Передній Азії в епоху енеоліту, за кілька тисячоліть до нашої ери. Гаряче кування з'явилося вперше теж ще до н. е. в Передній Азії, де люди навчилися плавити мідь із руди. У кінці епохи енеоліту й на початку бронзової доби тут уже вмiли лити, обмеженою мірою виковувати мідь і бронзу. Бронза перевершує мідь, тому що вона твердіша, більш стійка до корозії й має більш низьку температуру плавлення (тому для виплавки й лиття бронзи потрібно менше палива). Бронзу широко використовували для виготовлення знарядь праці та зброї.

Гарним прикладом експонату холодної зброї є шабля. Шабля не лише посіла важливе місце в комплексах бойової та цивільної зброї, а й перетворилася на символічний, статусний предмет представника шляхетського стану. Шабля була призначена переважно для потужного січного удару. Її кривизна полегшувала збіг площини клинка з напрямом удару й, отже, полегшувала комбатанту техніку його застосування, особливо стресу під час битви. Колольні удари, попри поширене уявлення, не виключалися, але потребували техніки так званого «кривого уколу». Рука, що здійснювала удар, і робоча частина клинка рухалися дугою, яка збігалася з кривизною клинка. Це значно послаблювало проламлювальну дію удару й робило його мало-ефективним проти металевого обладунку. Цю проблему компенсували колючим мечем «кончар» або комбінованою дровковою зброєю – клеуцем, чеканом.

Шабля козацька покрита латунню [14] (згадується в реєстрі 1616 року). Вона здавна вважалася символом козацтва, оскільки козаки завжди з пошаною ставилися до цього виду зброї. Шабля – складний ремісничий виріб. Для виготовлення, декору та монтажу її частин застосовували різноманітні матеріали й ремісничі техніки. Найважливішою й найскладнішою для виготовлення є основна робоча частина шаблі – клинок. Для виготовлення клинка використовували сорти

високоякісної сталі, виробленої за оригінальними технологічними процесами. Технологічний ланцюг виробництва клинка мав таку послідовність: виплавка з руди кричного заліза – виплавка сталі – виготовлення клинка.

Характеризуючи другу залу, де представлено вогнепальну зброю, варто звернути увагу на мушкет XVI–XVII століть – це дуже важка (7–9 кг) і, по суті, напівстаціонарна зброя. Стрільбу із цього мушкета вели зазвичай з упору у вигляді спеціальної підставки, сошки, бердиша (використання останнього варіанта визнається не всіма дослідниками), стіни фортеці або борта корабля. Більшими й важчими мушкетами були тільки фортечні рушниці, вогонь із яких вели вже виключно з вилки на мурі або спеціального гака. Для ослаблення віддачі стрілки часом надягали на праве плече шкіряну подушку або носили спеціальний сталевий обладунок [4].

Отже, використовуючи всі різновиди зброї, маємо можливість створити експозиційні зали Дубенського замку, що включали б «предмети озброєння та військового спорядження». Уважається доцільним також доповнити експозицію зброї предметами, які внесені до реєстру 1616 року, але з часом були втрачені.

В рамках науково-дослідної роботи музею варто провести комплекс досліджень холодної та вогнепальної зброї, її експлуатації, володіння та зберігання зброї за часів правління роду князів Острозьких у Дубенському замку; вивчити й проаналізувати фондові предмети озброєння та військового спорядження державного історико-культурного заповідника міста Дубна.

Висновки. Представлення нових експозиційних проектів Дубенського музею сприятиме його введенню в систему українських і зарубіжних профільних закладів, відкриває додаткові можливості для презентації своїх колекцій. Також активує процес обміну професійною інформацією, розширить можливість залучення нових ресурсів ззовні музейної системи, поживить розвиток музею, створить територію для музейного проектування й розробки різних музейних моделей. Представлення зброї в музейній експозиції може розвиватися як у традиційному, так і в мережевому середовищі: розширення доступу до продуктів інтелектуальної та матеріальної культури шляхом створення цифрових копій джерел для інтерактивних комп'ютерних мереж; використання голограм, відео, спеціального освітлення тощо.

Список літератури:

1. Богданова О.І. Залежність формування експозиційних просторів від впливу світла в музейно-виставкових комплексах. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2007. № 7. С. 13–19.
2. Гринчишин Б. Знахідки середньовічних мечів як важливе вивчення військової справи в Галицько-Волинській державі. *Історія давньої зброї. Дослідження 2014* : збірник наукових праць. Київ : Інститут історії України. 2014. С. 89–96.
3. Дубенський замок. URL: <https://zamokdubno.com.ua/>
4. Ефимов С.В., Рымша С.С. Оружие Западной Европы XV–XVII вв. Санкт-Петербург : Атлант, 2009. Т. 2 : Арбалеты, артиллерия, ручное огнестрельное, комбинированное и охотничье оружие. 384 с.: ил.
5. Маньковська Р.В. Музей у сучасному соціопросторі: історико-культурологічний аспект. *Полікультуротворча діяльність 2010*. Київ, 2010. С. 115–120.
6. Над Іквою-Рікою. *Дубенська міська рада*. 2007. С. 240.
7. Овчарек В.Є., Омельченко Г.В. Виставковий дизайн: визначення, структура, сфера застосування. *Вісник КНУТД. Серія «Технічні науки»*. 2015. № 2 (84). С. 157–162.
8. Окшотт Э. Гл. 12. Типы мечей и надписи на них 1100–1325 гг., Гл. 17. Мечи и кинжалы в XIV и XV веке. *Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса = The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. Москва : Центрполиграф, 2004. С. 234–260, 346–388.
9. Реєстр Дубенського замку 1616 року. Фондове сховище.
10. Сафонова Т.Р. Дизайн-засоби інформаційного насичення у створенні експозиції. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Серія «Архітектура»*. 2012. № 6. С. 44–48.
11. Северин В.Д. Дизайн сучасної музейної експозиції у контексті розвитку інноваційних технологій : дис. ... канд. мист. / Харківська державна академія дизайну і мистецтв. Харків, 2015. 297 с.
12. Северин В.Д. Новітні технології в дизайні музейних експозицій. *Гуманітарний часопис*. 2017. № 1. С. 73–77.
13. Тітінюк Ю.О. Методика художнього формування сучасної музейної експозиції. *Сімнадцяті сумцовські читання* : матеріали наукової конференції на тему «Комунікаційний підхід у музейній справі як відповідь на потреби соціуму». Харків, 18 квітня 2011 р. Харківський історичний музей. Харків, 2011. С. 19–29.
14. Тоїчкін Д. Козацька шабля XVII–XVIII ст. Історико-зброєзнавче дослідження. Київ : Стило, 2007. 368 с.

15. Тоїчкін Д. Клинка зброя козацької старшини XVI – першої половини XIX ст.: проблеми атрибуції та класифікації (М.Г. Палієнко, І.В. Срібняк). *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 209–216.
16. Холодна зброя – що це? Рівненський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, 2017. URL: <https://ndekc-rv.gov.ua/novini-ndekc/novyny/54-555-haiduk-zbroia>
17. Яковець І.О. Музейна експозиція: основні поняття та методи. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2011. № 1. С. 147–150.
18. Яковець І.О. Експозиційна діяльність та дизайн експозиції в музеях: особливості сучасного стану в Україні. *Музейний альманах. Наукові матеріали: статті, есе* / Черкаський обласний художній музей. Черкаси, 2010. № 1. С. 12–15.

Lisina S.O., Larionova S. FEATURES OF THE PRESENTATION OF WEAPONS IN THE MUSEUM EXPOSITION OF DUBNO CASTLE

The paper describes the principle of creating an exhibition hall for the historical and cultural reserve in the city of Dubno. The aim is to study and analyze the experience of creating exhibition halls. The article provides a description of excavated weapons and unique items from the register of 1616. The considerable museum fund gives the chance to include in an exposition sabers, knives, daggers, rifles, guns, devices for cleaning and care; cannons and items of military clothing. Bladed weapons studies were carried out on the basis of a comprehensive analysis of modern scientists' works: O. Bogdanova [1], R. Mankovska [5], T. Safonova [10], V. Severin [11; 12], Yu. Titinyuk [13], D. Toichkin [14; 15], O. Yakovets [17; 18] and others, as well as archaeological finds of bladed weapons stored in the museum. Actual samples of medieval weapons are especially important in terms of presenting information about specific types of weapons, their design features, mechanical and kinematic characteristics, technical parameters.

The specimens of bladed weapons with inscriptions, marks, signs, have particular interest for the study that allow to present martial arts overview. The weapon exhibition halls will give the chance to place subjects from stock collection, as well include 3D designs of subjects from the register of 1616. Exhibitions should be formed as a modern view of technical and artistic awareness. The results of developing museum communication confirm that expositions and collections are not only an inexhaustible source for research activities, but are an important means of spiritual development of society. The study itself will help create a new approach to developed weapons exhibits and updating existing one.